

**СПОСАБЫ АДДЗЕЯСЛОЎНАГА ЎТВАРЭННЯ
АКАЗІЯНАЛЬНЫХ ДЗЕЯСЛОВАЎ А. РАЗАНАВА**

**WAYS OF VERBAL FORMATION OF A. RYAZANOV'S
OCCASIONAL VERBS**

М.А. Самсонава

M.A. Samsonova

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова,
Магілёў, Беларусь, *samsonova_margarita@rambler.ru*
Mogilev State A. Kuleshov University,
Mogilev, Belarus, *samsonova_margarita@rambler.ru*

У артыкуле аналізуюцца асноўныя спосабы аддзяслоўнага ўтварэння аказіянальных дзеясловаў А. Разанава, матываваных дзеясловамі. Для словаўтварэння дзеясловаў незакончанага трывання ўласцівыя суфіксальны, прэфіксальны, постфіксальны спосабы, для дзеясловаў закончанага трывання – прэфіксальны і постфіксальны спосабы.

Ключавыя словы: моўная карціна свету; аказіяналізм; аказіянальны дзеяслоў; аддзяслоўнае словаўтварэнне; словаўтваральная мадэль.

The article analyzes the main ways of verbal formation of A. Ryazanov's occasional verbs motivated by verbs. The word-formation process of imperfective verbs is characterized by suffix, prefix, postfix ways, for perfective verbs – prefix and postfix ways.

Keywords: linguistic worldview; occasionalism; occasional verb; verbal word formation; derivational model.

Тэкст з’яўляецца матэрыяльным выражэннем светапогляду аўтара. Выкарыстанне індывідуальна-аўтарскіх наватвораў заўсёды звязана з тэкстам, у якім і вызначаецца іх камунікатыўная значнасць. Індывідуальна-аўтарская словатворчасць абнаўляе моўную карціну свету, суадносіць аўтарскае светабачанне з чытацкім успрыманнем рэчаіснасці, дае назвы ўжо існуючым або новым паняццям, лексікаграфічна не зафіксаваным.

Пры семантыка-словаўтваральным аналізе аказіяналізмаў неабходна ўлічваць, што «асновай асэнсавання іх лексічных значэнняў з’яўляецца кантэкст» [1, с. 102]. На думку Н. І. Фельдман, «цесная сувязь слоў-самаробкаў з кантэкстам, з якога яны нібы вырастаюць, робіць іх дарэчнымі і асабліва выразнымі на сваім месцы, аднак разам з тым, як правіла, перашкаджае ім адарвацца ад кантэксту і здабыць жыццё па-за ім» [2, с. 66].

Працэсы тлумачэння і інтэрпрэтацыі аказіяналізмаў абмяжоўваюцца або граматычнымі, лексіка-граматычнымі і семантыка-прагматычнымі ведамі, або патрабуюць спецыфічных ведаў, вызначаных апісанай

сітуацыяй або ўсім тэкстам. Кантэкст і наяўнасць у ім слоў з агульнымі семантычнымі элементамі, а таксама вядомасць словаўтваральнай мадэлі з'яўляюцца надзвычай важнымі для інтэрпрэтацыі аказіяналізмаў. Для любога аказіяналізма, створанага аўтарам у межах свайго твора, кантэкст змяшчае поўную інфармацыю аб семантычнай, канататыўнай і функцыянальнай структуры, гэта значыць інфармацыю, неабходную для яго адекватнай інтэрпрэтацыі.

Аказіяналізмы з'яўляюцца адметным складнікам стылю і паэтыкі А. Разанава, вынікам мастацкай выдумкі, якая ствараецца з дапамогай рэальных сродкаў мастацкай выразнасці, але пад уплывам аўтарскай фантазіі ў пэўнай ступені трансфармуецца, канкрэтызуецца і паўстае ў новай форме.

Сярод аўтарскіх наватвораў А. Разанава асабліва выразнымі носьбітамі дадатковага зместу з'яўляюцца дзеясловы. Дзеяслоўнае словаўтварэнне аказіяналізмаў вылучаецца сваім багаццем і разнастайнасцю. Не маючы магчымасці ў межах артыкула разгледзець увесь масіў дзеяслоўных наватвораў паэта, спынімся менавіта на аддзяслоўным словаўтварэнні аказіянальных дзеясловаў, матываваных дзеясловамі. Такія аказіяналізмы з'яўляюцца цалкам незалежнымі ў камунікатыўным плане, бо кампаненты, якія іх складаюць, утвараюць агульнае значэнне наватвора і робяць яго празрыстым. Празрыстасць значэння і канататыў аказіяналізма вызначаецца сістэмай мовы, семантыкай яе каранёвых і службовых афіксаў.

Пры дапамозе аказіяналізмаў-дзеясловаў аўтар стварае новыя ёмістыя вобразы, якія перадаюць дынаміку дзеяння, яго працэсуальнасць, працягласць, шматразовасць або падкрэсліваюць яго завяршанасць.

А. Разанаў, ствараючы аказіянальныя дзеясловы, называе адсутныя, на яго погляд, дзеянні і станы ва ўспрынятай і асэнсаванай ім карціне свету. Так, неабходнасць назваць неназванае дзеянне, запоўніць незавершаную парадыгму словаформ вымушае паэта ўтвараць трывальную пару з узуальнымі дзеясловамі. Праблему папаўнення адсутнай у словаўжыванні трывальнай пары паэт вырашае ўтварэннем аказіянальных дзеясловаў незакончанага трывання або ўтварэннем аказіянальных дзеясловаў закончанага трывання.

Дзеясловы-аказіяналізмы незакончанага трывання, утвораныя ***суфіксальным спосабам***, са значэннямі другаснай імперфектывацыі і шматразовасці падзяляюцца на дзве падгрупы: а) дзеясловы незакончанага трывання, матываваныя дзеясловамі закончанага трывання; б) дзеясловы незакончанага трывання са значэннем

многократнаго дзеяння, матываваня дзеясловамі незакончанага трывання [3, с. 229–230]; [4, с. 35].

а) дзеясловы незакончанага трывання, матываваня дзеясловамі закончанага трывання:

-ва-: *закружваць* ('кружыць') ← *закружыць*: *Вядзе, **закружвае** віццё турботаў, хмелю, пуцявінаў* [5, с. 66]; *раздрапваць* ('хвалявацца, пакутаваць') ← *раздрапаць*: *Мозг **раздрапвае** вастрыё. Урастае ў зямлю зямное, а нябеснае не маё: як замок – прада мной... за мною...* [5, с. 175]; *накрэсліваць* ('рабіць замалёўкі, пакідаючы сляды ў выглядзе ліній') ← *накрэсліць*: *І краявід **накрэсліваў** на шкло: каб ён застаўся – вечнае нявечыў* [5, с. 186]; *разнасцежваць* ('расчыняць насцеж') ← **разнасцежыць**: *Ці спёка, ці сцюжа, сцежка **разнасцежвае** прастору і цягнецца датуль, дакуль здольны дацягвацца чалавечыя памкненні...* [5, с. 419]; *аточваць* ('**закружваць**, укрываць з усіх бакоў') ← **атачыць**: *Рэчку **аточваюць** карчы, возера абступаюць бярозы* [6, с. 118]; *ахрышчваць* ('выконваць абрад хрышчэння') ← *ахрысціць*: *Грошы **ахрышчваюць** грахі, але самі яны хрышчоныя сонцам – Хорсам* [5, с. 388]; *склепваць* ('злучаць, змацоўваць') ← **скляпаць**: *І як бы пасля іх [аскепі] ні склейвалі і ні **склепвалі**, яны ўжо не змогуць вярнуцца ў колішнюю самаадсутнасць, яны ўжо не змогуць прыняцца ў ранейшую цэласнасць* [5, с. 441]; *азорваць* ('ажыўляць, напаўняць радасцю') ← **азарыць**: *...хвароба хмарыць людскія твары, здароўе **азорвае**, здароўе – гаспадар, хвароба – госць...* [6, с. 152]; *сурочваць* ('наводзіць сурокі') ← **сурочыць**: *Абруч не задавальняецца ніякай, нават самай узвышанай частковасцю і, беручы ў свае абдоймы усё начынне, «**сурочвае**» яго – забараняе яму распадацца, расхіствацца, распрочвацца на паасобныя брукі і клёпкі* [6, с. 139];

-оўва-: *разрабоўваць* ('расцягваць, **раздрабляць**') ← **разрабаваць**: *Граблі не грэбуюць ніякай работай: тое, што расцярушылася, яны зганяюць у кучу, тое, што зблыталася ў закарузлыя звязы, «**разрабоўваюць**» на камякі, а тое, што блізка, падсоўваюць яшчэ бліжэй* [5, с. 424];

б) дзеясловы незакончанага трывання са значэннем многократнага дзеяння, матываваня дзеясловамі незакончанага трывання (значна менш пашыраны):

-оўва-: *раздумоўваць* ('думаць, разважаць') ← *раздумваць*: *...той, хто **раздумоўвае** пра гняздо, разумее, што яно нараджаецца – «генезіца» – з саміх птушак, з іхняй інтуіцыі, з іхняй існасці – падобна таму, як нясуцца яйкі і выводзяцца птушаняты* [6, с. 115].

Акрамя суфіксальнага спосабу, для словаўтварэння дзеясловаў незакончанага трывання ўласцівыя таксама наступныя спосабы словаўтварэння:

прэфіксальны:

вы-: *вынату́жваць* ('прыкладаючы сілу, вынімаць што-н. умацаванае, завязлае; вырываць, выпцягваць') ← **нату́жваць**: *Прахапляешся незвычайна – захлынаецца ў твані карэц, экскаватар хрыпіць адчайна... Абрываецца Абравец, вырываецца... А назаўтра – тросы вытрымалі б хаця – экскаватар, як дыназаўра, **вынату́жваць** з небыцця* [5, с. 137];

постфіксальны:

-ца: *хварэ́цца* ('быць хворым') ← **хварэ́ць**: *Амаль не хварэ́лася Тэклі ці, можа, так уяўлялася толькі – быццам і болю свайго, і хваробы не выпадала мець Тэклі* [5, с. 165]; *датворэ́цца* ('дарабляцца, завяршацца') ← **датворэ́ць** (ад аказіянальнага дзеяслова: *Датворэаеш*, / Дамалёўваеш чалавека, / Упэўніваеш яго, / Што ён дужы, / Разумны, / Прыгожы / І бласлаўлены Богам [5, с. 204]); *адпрэ́чвацца* ('адракацца, становіцца чужым') ← **адпрэ́чваць**: *Пячора – прарочыца: у яе чэраве назапашваюцца магчымасці, песціцца «чалавекасць», датворэаецца чалавек, паўтараючы сабой прызначэнне і долю пячоры: як і яна, ён у рэшце рэшит вычэрпваецца і адпрэчваецца, становячыся проста чэрапам, у вачніцы якога будзе ўглядацца будучы Гамлет* [5, с. 383]; *расслізгэ́цца* ('рабіцца слізкім') ← **расслізгэ́ць** (ад аказіянальнага дзеяслова): *...але мляўкія сцэжкі расслізгваюцца пад нагамі...* [5, с. 311]; *пераўладкоўвацца* ('перарабляцца ў нешта іншае') ← **пераўладкоўваць**: *калода «раскалоджваецца», пераўладкоўваецца ў нешта адрознае ад сябе – у кадаўб, а то і ў лодку* [5, с. 381].

Дзеясловы незакончанага трывання, матываваныя дзеясловамі закончанага трывання, ствараюцца аўтарам значна часцей, чым дзесловы незакончанага трывання, матываваныя дзеясловамі незакончанага трывання. Дзеясловы-аказіяналізмы незакончанага трывання ўтвораны пэўна суфіксальным, прэфіксальным і постфіксальным спосабамі словаўтварэння ад кананічных або аказіянальных дзеясловаў і пазначаюць дзеянне як працэс, яго працягласць або шматразовасць.

Дзеясловы закончанага трывання А. Разанаў утварае **прэфіксальным спосабам**:

пра-: *прастука́ець* ('ажыццявіць гучны рух, які далёка чутны') ← **стукáець**: *Яшчэ не світала – прастука́целі па вуліцы нейчыя крокі* [5, с. 94];

па-: паўдзейнічаць ('паўплываць') ← **уздзейнічаць**: ...якая воля так накінавала і знак які **паўдзейнічаў** на іх?.. [5, с. 130];

у-: урыхтаваць 'падрыхтаваць' ← **рыхтаваць**: Па сваіх законах цвіла, стала мала такой карысці – будзе службаю ля стала: **ўрыхтавалі** прыродзе выйсце [5, с. 138]; учуцца 'адчуцца' ← **чуцца**: Прыкмеціць позірк хмары і абсяг, **учуюцца** заціішша, бездыханне.. [5, с. 72].

Постфіксальным спосабам утвараюцца зваротныя аказіяналізмы-дзеясловы з дапамогай постфікса **-ца**: уцяцца ('увабрацца унутр') ← **уцяць**: Уцялася ў чырвань гладзі крыві палымная чырвань [5, с. 38]; звінаваціцца ('прызнаць сябе вінаватым') ← **звінаваціць**: Апраўдваўся – **звінаваціўся**, дамагаўся адменнага ладу – і простага не дамогся [5, с. 157]; заплаціцца ('разлічыцца за працу, доўг') ← **заплаціць**: Не плацілі ёй ад пачатку: от, **заплаціцца** неяк адразу... Палічы, Тэжля, колькі вінны табе мы за ўсе гады [5, с. 161]; перачакацца ('пачакаць некаторы час') ← **перачакаць**: А Тэжля не надта лічыць умее: **перачакаецца** сёння – і ўжо забудзецца сёння – бо іх каралеўства нябеснае – і на сябе забывалася Тэжля таксама [5, с. 161]; абвесціцца ('прадказвацца') ← **абвясціць**: Ноччу зыркаю, вешчавой што **абвесціцца?** [5, с. 175]; зацьміцца ('зрабіцца няясным, непрыметным') ← **зацьміць**: Прыставіўшы да вачэй замглёныя шкліны, людзі глядзяць угору: цяпер яны бачаць, як сонца ззяе і як **зацьміцца** сонца... [5, с. 235]; засмактацца ('уцягнуцца, увабрацца ў нешта') ← **засмактаць**: ...але даўно ўжо кладкі ўбіліся ўглыб, **засмакталіся** прагнай дрыгваю, і трэба цяпер ісці наўздагад [5, с. 335]; надтачыцца ('зрабіцца важным, асноўным') ← **надтачыць**: **Надтачылася** думка твая: ты памёр і ўваскрос, быў нічым, а ўваскросшы, стаў нечым – стаў жывым, стаў гарбатым, стаў Карлячом... Абвастрылася думка – як скальпель... Што хацеў – у ёй абдывалася: ты ў ёй гінуў... [5, с. 150–151]; уваскрэсіцца ('ажывіцца, успомніцца') ← **уваскрэсіць**: Што мільгала ў душы і ўваччу – **уваскрэсіцца** да драбніцы... [5, с. 178]. Дзеясловамі-аказіяналізмамі закончанага трывання паэт падкрэслівае абавязковую завершанасць дзеяння нават у тых выпадках, калі гэта завяршэнне складанае для ажыццяўлення.

Моўная карціна свету, адлюстроўваючыся ў мове аўтара, можа папаўняцца сітуацыямі, для называння якіх мастак слова стварае новыя дзеясловы, што паказвае схільнасць паэта да творчага асэнсавання ўжо вядомых дзеянняў і станаў.

Па сутнасці, А. Разанаў выкарыстоўвае традыцыйныя спосабы змянення трывання, але пры дапамозе прадуктыўных, прывычных словаўтваральных сродкаў спрабуе ўвесці наватворы ў актыўнае

ўжыванне, прапануе аўтарскі варыянт запаўнення незавершанай парадыгмы.

У большасці сваёй дзеяслоўныя аказіяналізмы А. Разанава прытрымліваюцца словаўтваральных законаў, якія дзейнічаюць у беларускай мове: аказіянальныя словы ў структурным і семантычным плане нагадваюць знаёмую ці вядомую ўзуальную словаўтваральную мадэль, усе канкрэтныя словаўтваральныя структуры па сваім гучанні, арганізацыі і марфалогіі грунтуюцца на патэнцыяльных магчымасцях, закладзеных у моўнай сістэме.

Адсутнасць у наватворах рэзкай ненарматыўнасці прыводзіць да таго, што яны арганічна ўпісваюцца ў тэкст, вылучаючыся з агульнага патоку кананічнай лексікі сваёй кагнітыўна-вобразнай насычанасцю.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Зразікава В. А. Семантычная характарыстыка індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў-прыметнікаў у мове мастацкіх твораў першай паловы XX ст. // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія, 2005. № 2. С. 101–106.
2. Фельдман Н. И. Оказиональные слова и лексикография // Вопросы языкознания, 1957. № 4. С. 64–73.
3. Шуба П. П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: [вучэб. дапаможнік для філал. фак. ун-таў]. Мінск : Універсітэцкае, 1987.
4. Улуханов И. С. Глагольное словообразование современного русского языка : в 2 т. М. : Издательский центр «Азбуковник», 2017. Т. 2 : Глаголы, мотивированные глаголами.
5. Разанаў А. Танец з вужакамі : выбранае. Мінск : Маст. літ., 1999.
6. Разанаў А. С. Маланка жне, гром малоціць: вершаказы. Мінск : Маст. літ., 2020.

НЕ(ВЕЖЛИВОСТЬ) КАК РЕГУЛЯТОР РЕЧЕВОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ИСПАНСКОГО ЯЗЫКА)

IM(POLITENESS) AS A REGULATOR OF SPEECH INTERACTION (IN SPANISH LANGUAGE MATERIAL)

О.В. Судоревич-Стахнова

О. V. Sidorevich-Stakhnova

Белорусский государственный университет,
Минск, Беларусь, *stakhnova@bsu.by*
Belarusian State University,
Minsk, Belarus, *stakhnova@bsu.by*

В межкультурном и межличностном общении как вежливость, так и грубость являются регуляторами речевого взаимодействия людей. Вежливость принято рассматривать как систему языковых средств, направленных на обеспечение бесконфликтного общения. Грубость, напротив,